

Lode Wils

Vlaamse beweging, sociale beweging?

ERTSBERG

ERTSBERG

Een woord van dank aan mijn kinderen en kleinkinderen voor hun hulp en aan mijn trouwe vrienden Lieve Gevers en Louis Vos, die zich over dit boek onfermden toen mijn gezondheid het begaf.

Inhoud

Inleiding	7
I Van de Belgische revolutie tot de Commune (1830-1871)	23
II Vooral socialisme en christendemocratie (1871-1914)	97
III Het interbellum (1914-1945)	233
IV Na de Tweede Wereldoorlog	319
V Besluit	355
VI Epiloog	375
Afkortingen	383
Bibliografie	385
Eindnoten	397

Inleiding

Naties en nationale bewegingen

Hoewel het nationalisme na de Tweede Wereldoorlog gold als achterhaald en besmet met fascisme, kende de westerse wereld sinds de jaren 1960 een opbloei van regionale en nationale bewegingen. Vooral na 1980 kwam het daardoor tot een forse groei van het wetenschappelijk onderzoek over het ontstaan van moderne naties en nationale bewegingen in Europa tussen 1780 en 1850, en over de sociaaleconomische factoren die de natievorming hebben vergemakkelijkt of zelfs veroorzaakt.¹

Het meest verhelderend vind ik de visie van de Tsjechische historicus Miroslav Hroch.² Hroch noemt de moderne natievorming, ten tijde of onder invloed van de Franse Revolutie en de industrialisatie, een *sociaal proces* dat een onderdeel was van de overgang van de feodale samenleving uit het *ancien régime* naar de kapitalistische maatschappij van juridisch gelijke staatsburgers. Een nieuwe klasse, “de derde stand,” keerde zich tegen de oude heersende klasse en vroeg of laat proclameerde ze zichzelf tot vertegenwoordiger van de hele natie.³ Nationaal bewustzijn of “patriottisme” werd een element in het sociale bewustzijn. Dat proces van nationale zelfherkenning deinde uit door steeds bredere bevolkingslagen, in dezelfde richting als de omvorming van de feodale samenleving in een kapitalistische.

Hroch bestudeerde in zijn eerste, baanbrekende werk zes kleine Oost- en Noord-Europese taalgroepen, die in een grotere staat leefden:

de Noren in het Deense koninkrijk en vanaf 1814 in het Zweedse; de Tsjechen en Slowaken in het Habsburgse rijk, waarbinnen de Slowaken tot het koninkrijk Hongarije behoorden; en drie groepen die tot het Russische rijk behoorden: de Finnen vanaf 1809, de Litouwers vanaf 1815, en de Esten al sinds 1721. Om ook West-Europa in zijn onderzoek te betrekken en omdat hij het Nederlands beheerste, voegde Hroch de Vlamingen toe, die vanaf 1430 deel uitmaakten van de Bourgondische en later Habsburgse Nederlanden.

In al die zeven landen of gebieden bracht de overgang naar de moderne maatschappij een geheel of gedeeltelijk anderstalige bourgeoisie aan de macht. Daar kon dan een nationale beweging groeien die niet alleen gericht was tegen het ancien régime (of wat ervan overbleef; dat verschilde van land tot land; LW), maar ook tegen die nieuwe anderstalige heersende klasse. Ze wilde haar volkstaal doen gebruiken als de cultuur- en bestuurstaal. Ontwikkelde burgers die sociale promotie maakten werden dan aangetrokken door twee talen en nationale ideologieën: die van de grote oudere natie, en die van de kleinere nieuwe, met één waarvan zij zich moesten identificeren.⁴

De tijdsindeling die Hroch gebruikte om zijn zeven bewegingen onderling te vergelijken, is nu algemeen aanvaard voor het onderzoek van het nationalisme. In de voorbereidende Fase A ontstond er bij individuele intellectuelen een toenemende belangstelling voor de streekgeschiedenis, de volkstaal en de oude literatuur, de folklore... Dat alles werd door "patriottische" geleerden onderzocht en gewaardeerd als belangrijke kenmerken van de collectieve eigenheid. Het "nationale ontwaken" van Fase B zag dan het ontstaan en de ontwikkeling van een *beweging*, waarin kleine groepen "patriotten" via verenigingen, tijdschriften en dergelijke de bevolking probeerden bewust te maken van die herontdekte "verloren en te herstellen nationale eigenheid en grootheid." In een aantal gevallen kwam het tot een Fase C: daar waar de patriotten erin slaagden om alle volksklassen te mobiliseren voor hun nationale strijd, maar dat gebeurde lang niet overal.

Hroch onderzocht van zijn zeven gevallen Fase B: welke was de sociale samenstelling van de patriottische groepen, wanneer en hoever slaagden ze erin om een volksbeweging te scheppen? Dat was afhankelijk van het stadium van de sociaaleconomische en politieke transformatie tijdens Fase B: voor of na de boerenbevrijding, de industrialisering, de val van het vorstelijke absolutisme en de machtsverwerving door de bourgeoisie, het ontstaan van de arbeidersbeweging?

Hroch besloot: "Waar de nationale beweging in Fase B niet in staat was om de belangen van de specifieke klassen en groepen die de kleine natie-in-vorming uitmaakten, in de nationale agitatie op te nemen en in nationale termen uit te drukken, kon ze geen succes behalen. Een agitatie die enkel werd gevoerd onder de vlag van taal, nationale literatuur en andere attributen van de bovenbouw, zoals geschiedenis, folklore enzovoort, kon niet zelf de volkslagen onder de patriottische vlag scharen: de weg van Fase B naar Fase C was afgesloten, of in sommige gevallen onderbroken."

Over Vlaanderen stelde Hroch dat de patriottische beweging er, in de periode 1840-1870 die hij onderzocht, uitzonderlijk gunstige omstandigheden kende. In een sterk geurbaniseerd en economisch ontwikkeld land, met een parlementair regime en vrijheid van pers, vereniging en vergadering, beschikte ze over het grootste aantal periodieken en verenigingen van de zeven onderzochte bewegingen in hetzelfde stadium. Ze kende ook de grootste deelname van patriotten die een voortgezette opleiding genoten hadden, of tot de bezittende en besturende klassen behoorden. Waarom dan geen snelle doorbraak? Hroch zag een aantal elementen van verklaring:

De eeuwenlange vereniging van de vorstendommen van de Zuidelijke Nederlanden na de Nederlandse Opstand in de zestiende eeuw smeedde deze regio tot één economische en culturele eenheid. De gezamenlijke ervaring van de bourgeoisrevolutie samen met Frankrijk, legde een sterke grondslag voor een tweetalige Belgische politieke natie. Deze

ontwikkeling ging vooraf aan de neiging tot verdeling van België in twee delen op de basis van de twee verschillende nationale talen.⁵

De industrialisering schiep verschillen tussen de streken en versterkte de verschillen tussen de vroegere vorstendommen Vlaanderen en Brabant, tot een sterk provincialisme dat gezamenlijke actie belemmerde.⁶ De politieke vrijheden in België, in tegenstelling tot de Oost- en Noord-Europese landen in hun Fase B, lieten openlijke politieke verdeeldheid en onderlinge strijd toe, zonder dat die conflicten omgevormd hoefden te worden tot culturele en taalkundige eisen. De aandacht werd dus van de taalkwestie afgeleid naar andere tegenstellingen, schrijft Hroch.

Inderdaad was in België niet een taalstrijd maar de tegenstelling tussen vrijzinnigen en confessionelen dominant tijdens de negentiende eeuw. In landen waar het absolutisme en een feodaal regime nog min of meer heersten, konden sociale en politieke onvrede zich gemakkelijker uiten in onschuldiger taalkundige verlangens. De taal kon er dus de vlag worden van een nationale beweging die de ontvoogding van de boeren uit de lijfeigenschap en machtsverwerving van de bourgeoisie in een parlementair bestel en bescherming van de arbeiders nastreefde. Vergelijken met zulke bewegingen was de Vlaamse geen nationale beweging, maar alleen een taalkwestie. Hroch vatte samen: de Vlaamse beweging kende geen succes, omdat ze pas verscheen na de voltooiing van de burgerlijke revolutie en de aanvang van de industriële revolutie.

Voordat ik Hroch gelezen had, begreep ik niet waarom de Tsjechische beweging zoveel sterker werd dan de Vlaamse, zodat ze bijna een halve eeuw vroeger een universiteit in eigen taal verwierf, al in 1882. Omdat de nationale beweging er niet alleen het gebruik van de volkstaal als cultuur- en bestuurstaal betrof, maar ook het herstel van de sinds 1620 uitgeholde zelfstandigheid van het koninkrijk Bohemen, het opruimen van het feodalisme wat pas door de revolutie van 1848 gebeurde, en het vervangen van het vorstelijk absolutisme

door een grondwettelijk regime na 1860. Zulk een nationale beweging kon in alle klassen en sociale groepen deelneming verwekken.

Daarentegen waren de boeren van de Habsburgse Nederlanden en het prinsbisdom Luik al bevrijd van de feodaliteit door de inlijving bij de Franse republiek in 1795. De revolutie die in 1830 de Belgische natiestaat schiep, verving het absolutisme van een vreemde vorst door een grondwettelijk regime dat de bourgeoisie aan de macht bracht, naast de koning en in principe boven hem. Het belangrijkste waarvoor de Oost-Europese nationale bewegingen streefden, was bij ons dus al verwezenlijkt in 1830.

De Tsjech Hroch publiceerde zijn Engelstalige werk in 1985, nog onder de communistische heerschappij. Daar kon het de censuur passeren omdat het de essentiële binding benadrukte tussen de nationale bewustwording en de ontwikkeling van de sociale klassen en het klassenbewustzijn. Maar toch wees hij toen al op de belangrijke bijdrage van priesters en in mindere mate edellieden, in Fasen A en B van een aantal nationale bewegingen die hij bestudeerd had. Vijf jaar later was hij vrij van censuur na de val van het communisme, en het viel mij op dat hij in de vele werken die hij daarna schreef telkens meer aandacht had voor de rol van de kerken, en in het bijzonder de katholieke kerk, in de nationale bewegingen van de “kleine volkeren.”

In 2015 was hij tot volgende inzicht gekomen. “De beoefenaars van onafhankelijke beroepen vormden een kleine maar invloedrijke elite onder de Tsjechische, Sloveense, Litouwse, Finse, Ierse en Vlaamse patriotten... De lagere intelligentsia was veruit de aanzienlijkste groep onder de belangrijkste medespelers van de bewegingen en bestond in hoofdzaak uit de geestelijkheid. Hoewel de katholieke clerus zelden de doeleinden van de beweging zo rechtstreeks bepaalde als het geval was door de Sloveense priesters, waren zij dikwijls de talrijkste onder de ‘gewone’ patriotten in de fase van nationale agitatie (Fase B). Dit was het geval met de katholieke geestelijkheid in de Tsjechische gebieden, en in de Vlaamse en Kroatische nationale bewegingen. In de Slowaakse nationale beweging deelde de katholieke clerus invloed

met lutherse pastores... De houding van de katholieke geestelijkheid werd in grote mate bepaald door de kerkelijke discipline. In gebieden waar de territoriale aanspraken of het bereik van de nationale beweging min of meer overeenkwamen met de territoriale structuur van de kerkelijke organisatie, was de houding van de katholieke hiërarchie welwillend betreffende de deelname van de geestelijkheid aan de nationale beweging, en in sommige gevallen – waaronder de Tsjechische, Kroatische, Vlaamse en Ierse – zelfs steunend of aanmoedigend.” Bij de Balkanvolkeren in het Osmaanse rijk deed er zich een versmelting voor van klerikale en nationale belangen, “maar in de algemene regel bestond er een spanning tussen de liberaal-seculiere en de godsdienstige componenten van de nationale actie, zoals bij de Vlamingen, Slovenen, Slowaken en Litouwers.” De deelname van overheidsambtenaren werd ruim getolereerd in het Habsburgse rijk, en “was ook wijdverbreid in de Vlaamse en Finse bewegingen.”⁷

Een Zuid-Nederlandse protonatie en een natiestaat België

De negentiende-eeuwse nationale bewegingen en moderne naties werden niet geschapen uit het niets, noch kwamen ze uit de lucht gevallen. Ze waren transformaties van oudere “etnieën” of “*proto-naties*.” Hroch wees op de twee essentiële grondslagen die voorafgingen aan de Vlaamse beweging: het eeuwenlange ineengroeien van de Zuidelijke Nederlanden tot een economische en culturele eenheid en de gemeenschappelijke beleving van de Franse Revolutie en haar nasleep; op die twee ervaringen kon in 1830 een tweetalige Belgische natiestaat gevestigd worden.

De Bourgondische Nederlanden waren ontstaan rond 1430, toen Filips de Goede een tiental vorstendommen verenigde. Daar behoorde het grondgebied van het huidige België toe, plus Zeeland en Holland maar niet het prinsbisdom Luik (dat grosso modo ook het huidige

Belgische Limburg en Nederlandse Zuid-Limburg omvatte). Door Karel V werden in de eerste helft van de zestiende eeuw nog een aantal staatjes toegevoegd in het noordoosten, zodat “de Zeventien Provinciën” ontstonden. Maar die werden nog voor het einde van die eeuw gescheurd tijdens de Opstand tegen Filips II; het gevolg daarvan werd door de Nederlandse historicus Johan Huizinga als volgt geschetst, waarbij hij als “nationaliteit” aanduidt wat ik proto-natie zou noemen:

Twee nationaliteiten ontstonden in de plaats van een. De Zuidelijke Nederlanden werden in bijna alle opzichten de echte, maar aan weerszijden gesnoeië uitgroei van de Bourgondische staat. Zij vormden een staat en een nationaliteit, maar zij misten twee en een halve eeuw het goed, dat staat en nationaliteit volwaardig maakt: de vrijheid. – De Noordelijke Nederlanden vormden eveneens een nationaliteit, en in een hogere zin dan hun burens, want zij hadden de vrijheid. Maar zij waren nauwelijks een staat te noemen, zozeer werden zij beheerst door het beginsel der provinciale zelfstandigheid.⁸

Generaties lang, tot 1648, duurde de godsdienstoorlog tegen de Verenigde Provinciën en hun protestantse bondgenoten. Volgens de historicus Pieter Geyl: “Er was oprechte katholieke geestdrift voor de zaak van Habsburg... Reeds onder de Aartshertogen vertoont zich dat als Zuid-Nederlands nationalisme,” dat zich natuurlijk fel keerde tegen de vijanden, “de kettters en rebellen van het Noorden.” In 1635 verbonden de Verenigde Provinciën zich met Frankrijk, dat tot het einde van de eeuw onze zuidergrens zou afknagen. Als gevolg van die tweefrontenstrijd ontstonden in de zeventiende eeuw niet alleen de huidige noord- en zuidgrenzen van België, maar ook een uitgesproken Zuid-Nederlands bewustzijn boven de verscheidenheid van de vorstendommen Brabant, Vlaanderen, Henegouwen, enzovoort. Zoals in Polen en in Ierland de bevolking aaneengesnoerd werd tot een nationaal-godsdienstige eenheid, in haar strijd tegen orthodoxe en lutherse burens of tegen anglicaanse.

De natievorming werd in de Noordelijke Nederlanden gestimuleerd doordat ze de vrijheid hadden en zelfs tijdelijk een grootmacht werden, maar ook door hun enorme culturele en economische bloei. Daarentegen werd in het Zuiden het aaneensmeden tot een economische en culturele eenheid, zoals Hroch het noemde, bevorderd door de centraliserende Spaanse, Habsburgse staatsmacht. Die legde de contrareformatie op, waarvan België sinds de aartshertogen Albrecht en Isabella een vooruitgeschoven bastion vormde, “een oase van het zuiversteatholicisme” naar het woord van de Franse historicus Robert Muchembled. Dat was merkkelijk verschillend van wat tegelijk gebeurde in Frankrijk, hoewel dat land ook contrareformatoerisch was: “De lokale elite (van de Zuidelijke Nederlanden, het latere België) wilde niet weten van een buur (Frankrijk) die weliswaar katholiek was, maar niet op de juiste manier. Ze stond heel afkerig tegenover een koninkrijk waar de protestanten sinds het edict van Nantes (1598) rechten genoten en waar de monarch pacten sloot met de (Osmaanse; LW) Turken, de protestantse vorsten en het lutherse Zweden. Bovendien was het Franse episcopaat gallicaans” zodat het de pauselijke macht beperkte en meer voogdij van de staat over de kerk aanvaardde, dan de Zuid-Nederlandse clerus.¹⁰

De extreem intolerante vorm die het catholicisme hier aannam, riep vanaf het einde van de achttiende eeuw bijzonder hevige spanningen op, bij de omvorming van de samenleving van het ancien régime tot een moderne natie van vrije en gelijke staatsburgers.¹¹ De Belgische kerk kwam frontaal in botsing met de politiek van Jozef II (1780-1790), van de Franse Revolutie en van Willem I (1815-1830). Bij de genoemde twee verlichte absolutisten spitste het conflict zich toe op de priesteropleiding. Zij wilden die tot zich trekken om een beter onderlegde, verlichte en verdraagzame clerus te waarborgen, vanuit eenzelfde bekommernis als er vandaag heerst over de vorming van de imams. Die kerkstrijd behoorde tot de belangrijkste oorzaken van de Brabantse (en Vlaamse) Revolutie in 1787-1793 en opnieuw van de Belgische in 1830-1831. De kerk leverde telkens massale volkssteun

aan de oppositie van hoogopgeleide vooruitstrevende jongeren tegen het absolutistische Oostenrijkse regime en dat van Willem I.

Intussen hadden onze inlijving bij het revolutionaire Frankrijk in 1795 en het bewind van Napoleon tot 1814 de overgang gebruiskeerd van de feodale standenmaatschappij naar de kapitalistische maatschappij van gelijke staatsburgers. Tegelijk was een einde gemaakt aan de veelheid van vorstendommen en heerlijkheden met elk hun eigen wetten, gewoonterecht, maten en gewichten... Het prinsbisdom Luik – waarin onze huidige provincie Limburg lag – en allerlei snippergebieden die voorheen niet tot de Zuidelijke Nederlanden behoord hadden, waren versmolten in de “départements de la ci-devant Belgique.” Die bleven na de val van Napoleon bewaard, evenals zijn wetgeving en de moderne ambtenarenstaat, zodat na een halve eeuw van gewelddadige transformaties het koninkrijk België in 1830-1831 kon worden gevestigd als een unitaire natiestaat. Dat het tijdens de twintigjarige “Franse tijd” geen satellietstaat was geweest zoals een groot deel van Europa, maar ingelijfd in de Franse republiek en het latere keizerrijk, had wel een grondige verfransing meegebracht. De verplichting daarvan werd pas in 1819 wettelijk opgeheven door Willem I in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (hoewel dat al sinds 1815 bestond) en vervangen door een arbitrair opgelegde, ongenueanceerde vernederlandsing vanaf 1822.

Willem was doordrongen van de Duits-lutherse traditie van het *Staatskirchentum*, waarin de vorst een absolute controle heeft over de kerken in zijn land. Meer algemeen deelde hij de opvattingen van zijn medevorsten in de Duitse Bond, vooral zijn Pruisische verwanten, over de *Obrichkeitsstaat*. Hij zag zichzelf dus als de enige drager van de soevereiniteit in de staat, verheven boven de grondwet en boven de Staten-Generaal.

De zittingen van dat pseudoparlement waren bijzonder slaapverwekkend. De meeste materies waren, volgens de regeringsinterpretatie van de grondwet die door de Hollanders werd aanvaard, uitsluitend opgedragen aan de zorg van de koning, zoals buitenlandse

zaken, landsverdediging, koloniën, munt, onderwijs en de kerken. De koning mocht op zijn eentje wetten uitvaardigen, zonder tussenkomst van het parlement. Dit mocht wel de begroting bespreken, maar ze zonder amendering in haar geheel goedkeuren; ze verwerpen werd als oproerigheid aangezien. Parlementair toezicht werd niet aanvaard: op klachten over het regeringsbeleid, over wetsschendingen of verkeerde besteding van overheidsgelden, was het antwoord telkens dat dit buiten de bevoegdheid van de Kamer viel.

Vanaf december 1827 groeide er in de Belgische dagbladders een “unie van de opposities,” een bondgenootschap tussen confessionelen en liberalen, met inbegrip zelfs van antichristelijke voltairianen als Louis De Potter, om een einde te maken aan de regeringswillekeur. Het gemeenschappelijk basisprogramma omvatte persvrijheid en dus het einde van de bestraffing van kritiek op de regeringspolitiek; ministeriële verantwoordelijkheid tegenover het parlement; en onderwijsvrijheid (bijzonder bedoeld voor de priesteropleiding, als speerpunt van de vrijheid van de kerken).¹²

Aangewakkerd door petitionnementen die het destijds enorme aantal van 360 000 handtekeningen verzamelden, sloeg de verenigde oppositie over naar de Staten-Generaal. Indien ze zich had kunnen uitbreiden tot het hele land, had ze de aanzet kunnen betekenen van een algemeen-Nederlandse natievorming. Maar de protestantse opinie in de pers en ook de Noordelijke volksvertegenwoordigers schaarden zich rond Willems regering en wezen de eisen van de oppositie af als oproerigheid. Begrijpelijk, want volkssoevereiniteit zou het einde inluiden van de Hollands-protestantse hegemonie, in een land dat 62 procent Belgen telde en 75 procent katholieken. Door die Noordelijke vijandigheid kreeg de oppositie een meer en meer uitgesproken Belgisch karakter, evenals door de toevoeging van specifieke Belgische grieven aan haar programma, waaronder de koninklijke taalwetgeving die zelfs aan Brusselaars geen officieel gebruik van het Frans toeliet voor hun familiale documenten.

In december 1829 voltrok Willem de breuk door in een plechtige koninklijke boodschap te verklaren dat oppositie tegen het regeringsbeleid oproer betekende. De pauselijke internuntius Capaccini, die de Belgische katholieken gehoorzaamheid aan de koning moest aanpraten, stelde nu vast dat de scheuring van het rijk voltrokken was, dat de koning zich alleen nog met geweld kon handhaven in het Zuiden. Ook de Britse ambassadeur Bagot zag het land afstevenen op een burgeroorlog tussen Noord en Zuid.¹³

In de zomer van 1830 ging er een golf van revoluties door Europa, te vergelijken met de golf die er in 1989 de communistische dictaturen omverwierp en de Arabische Lente van 2011. De democratische eisen werden door de buitenlandse voorbeelden zodanig versterkt, dat de overheden slechts de keuze hadden tussen capituleren of massaal bloed vergieten. Zoals te voorzien was, zou in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden het autoritaire regime alleen in het Zuiden vallen.

Het enthousiasme van de Belgische Revolutie gaf aan de bevolking een nieuw dynamisme, dat zich niet alleen uitte in een liberale grondwet die in 1848 en later in andere landen zou worden nagevolgd, en in een industriële expansie die België aan de spits bracht van het Europese vasteland. Uit dat enthousiasme ontstond ook een patriottische beweging voor de studie en de verheerlijking van de nationale geschiedenis, voor de herleving van de vaderlandse literatuur en van de roemrijke artistieke erfenis, voor het in ere houden van de eigen tradities en het beoefenen van de volkstaal. Deze volkstaal was ook in de zeventiende en de achttiende eeuw aangezien als de nationale taal van de Zuidelijke Nederlanden zowel als van de Noordelijke.¹⁴

De beginnende Vlaamse beweging was nauw verbonden met die herleving van de literatuur en onderdeel van dit Belgisch-patriottisch reveil. Uitgedrukt in de termen van Hroch, veroorzaakte de revolutie de overgang van Fase A – de belangstelling voor het nationale erfgoed en het onderzoek ervan, door individuele geleerden – naar de Fase B waarin een echte *beweging* ontstond, door groepen patriotten die via verenigingen, tijdschriften, pamfletten en dergelijke de bevolking

trachtten bewust te maken van en wakker te schudden voor de waardering en beveiliging van dat erfgoed. Vooral voor confessionele “taalminnaars” was dit een voortzetting van de revolutie waarmee zij gesympathiseerd hadden of er actief aan deelgenomen.

In de beginnende beweging hadden de begrippen “Vlaams” en “Belgisch” nog eenzelfde inhoud. De differentiatie zou zich slechts geleidelijk doorzetten. De romancier Gerard Walschap die twintig werd in 1918, getuigde later dat het voor zijn generatie nog ging om “twee vaderlanden, voor ons tot dan toe identiek.”¹⁵ Welke termen gebruikten na 1830 de eerste flaminganten als ze in hun geschriften het vaderland en het eigen volk verheerlijkten? Jan-Frans Willems, die zich in het Verenigd Koninkrijk vaak Brabander genoemd had, hield daarna vast aan Nederduitsers en Belgen, maar sprak in zijn laatste jaren ook al eens over Vlamingen. Kanunnik Jan-Baptist David vermeed zorgvuldig het begrip “Nederlands” en liet zich slechts uitzonderlijk het woord “Vlaams” ontvallen; Nederduits en vooral Belgisch waren zijn geliefkoosde termen. August Snellaert sprak over Nederlanders en over Vlamingen. Prudens Van Duyse riep door mekaar Nederland en België als vaderland aan, terwijl hij in Vlaanderen de *heimat* zag: het landschap, de volksmensen, de kinderen, enzovoort. Karel Ledeganck bezong slechts België of Vlaanderen, niet Nederland. Hendrik Conscience gebruikte de termen “België” en “Vlaanderen” door mekaar. Theodoor Van Ryswyck dichtte, na een louter Belgisch debuut, ook over Nederland, minder dikwijls over Vlaanderen.¹⁶

Dat de beweging de naam “Vlaams” kreeg, werd in de hand gewerkt door de Franstalige benaming voor de taal: *le flamand*. In den vreemde werden vanaf de zestiende eeuw de Nederlanden als geheel, of de Zuidelijke Nederlanden, “Vlaanderen” genoemd en daaraan danken we benamingen als de Vlaamse polyfonie en de Vlaamse schilderkunst. Maar nog in 1861 noemden de Antwerpse flaminganten hun strijdorganisatie “de Nederduitsche Bond,” en dat bleef zo tot 1914. In de laatste jaren 1870 schreef Albrecht Rodenbach nog over de (Nederlandstalige) *Belgische* literatoren en de *Belgische* musicus Peter

Benoit. En het heeft tot de eenentwintigste eeuw geduurd vooraleer de wielervedstrijd Ronde van Vlaanderen ook buiten Oost- en West-Vlaanderen zou rijden.

Het had lang geduurd voordat alle inwoners van de noordelijke helft van België, ook die van Brabant, Antwerpen en Limburg, zich Vlamingen zouden voelen en noemen: de flaminganten hebben daarvoor moeten ijveren. Het proces werd nochtans ingezet door de schepping zelf van het unitaire koninkrijk België in 1830. Vier jaar later publiceerde Édouard Ducpétiaux al een studie *Comparaison entre la criminalité et la moralité des provinces flamandes et des provinces wallonnes*. Had die socioloog vijf jaar vroeger gewerkt, in het Verenigd Koninkrijk van Willem I, dan zou hij een vergelijking hebben gemaakt tussen de hechte blokken België en Noord-Nederland. Nog vroeger, in de Habsburgse Nederlanden, zou hij het graafschap Vlaanderen hebben vergeleken met het hertogdom Brabant. Maar binnen het unitaire koninkrijk België sprong de tweeledigheid van de taalgebieden meteen in het oog.

Ducpétiaux legde de belangrijke sociale achterstand bloot van de Vlaamse tegenover de Waalse bevolking. Er volgde van 16 augustus tot 21 september 1834 een polemiek waarin de republikeinse Brusselse *Courrier Belge* aan de geestelijkheid van beide Vlaanderen verweet het gebruik van het Frans te bestrijden om haar heerschappij over het “eenvoudige, niet door moderne ideeën besmette” volk te bewaren. Op de liberalen rustte dus de taak om de landelijke bevolking te ontvoogden, door ze ervan te overtuigen dat ze het Frans nodig had, tegenover “een taal die, sinds bijna twee eeuwen, geen letterkunde meer heeft en bijgevolg geen enkele nieuwe en progressieve idee meer in omloop brengt.” Het bijzonder aangevallen Gentse katholiek-liberale *Journal des Flandres* reageerde door aan zijn tegenstander het opzet toe te schrijven om het Vlaamse land met overheidsdwang te verfransen. Het kreeg steun van de Brusselse katholieke krant *L'Union*.¹⁷ Dit incident toonde al dat naast sociaaleconomische tegenstellingen ook levensbeschouwelijke een belangrijke rol speelden in de ontwikkeling van het nationaal bewustzijn.

De marxistische Britse historicus E.J. Hobsbawm heeft het raak beschreven: “De verdediging van een oude taal betekende ongetwijfeld de verdediging van de oude zeden en tradities van een hele samenleving tegen haar omverwerping door de moderniteit: dit verklaart waarom bewegingen als die van de Bretoenen, de Vlamingen, de Basken en anderen de steun kregen van de katholieke clerus. In die zin waren het niet alleen middenklassenbewegingen,” voor wie het veralgemeend gebruik van hun taal, in de plaats van de taal van de elite, een middel was voor sociale promotie. En omgekeerd: “Vanuit het oogpunt van het liberalisme en – zoals het voorbeeld van Marx en Engels aantoont – niet alleen van het liberalisme... wat kon de verdediging van kleine volkeren, kleine talen, kleine tradities, in de overweldigende meerderheid van de gevallen anders zijn dan de uitdrukking van een conservatief verzet tegen de onvermijdelijke vooruitgang van de geschiedenis?”¹⁸

De Belgische Revolutie was gedragen door een “unie van katholieken en liberalen,” dus een poging tot overbrugging van de veelomvattende tegenstelling die door de Franse Revolutie was geschapen, tussen enerzijds de aanhangers van vrijheid, gelijkheid en rationalisme, en anderzijds die van godsdienst en traditie. Die tegenstelling wortelde al in de Verlichting, en was scherper in de rooms-katholieke landen dan in de protestantse. Dat was zoveel meer het geval in België, met zijn erfenis van de Spaanse contrareformatie. De ontreddering van de priesteropleiding in de periode 1780-1830, door de kerkelijke strijd tegen de politiek van de opeenvolgende regeringen toen, had bovendien het intellectueel peil van de clerus doen dalen en zijn rigorisme verergerd. Met die geestesgesteldheid verbond zich een veelzijdig conservatisme, zowel op moreel als op politiek en sociaal gebied.

De deelname van de Kerk aan de Belgische Revolutie heeft haar integendeel een krachtige moderniserende schok gegeven, die ze in andere Europese landen miste. Daardoor was de Belgische kerk liberaal-katholiek geworden: ze aanvaardde tot op zekere hoogte de beginselen van die nationale revolutie: “de vrijheid in alles en

voor allen,” de staatsburgerlijke gelijkheid, en de laïcisering van de overheid. De levensbeschouwelijke tegenstelling tussen vrijzinnigen en confessionelen werd bovendien van 1830 tot 1857 verzacht en wat versluierd door het patriottische unionisme. Maar ze zou opnieuw verscherpt worden onder paus Pius IX (1846-1878) en een dominerende invloed uitoefenen tot aan de Eerste Wereldoorlog, in mindere mate zelfs nog tot aan het schoolpact van 1958. Met dat gegeven moeten we terdege rekening houden, als we nagaan hoe de ontwikkeling tot een brede Vlaamse volksbeweging verliep, in samenhang met de democratische en sociale evolutie.

Het was de liberale Belgische Revolutie die de bourgeoisie aan de macht bracht en tegelijk het nationale en culturele reveil wekte, waardoor de eenzame geleerde Jan-Frans Willems een beweging om zich heen kreeg voor de *vaderlandse taal* tegenover de taal van Frankrijk. Belangrijk was ook dat de democratische schok een stroming opriep voor volledige volkssoevereiniteit in een republiek met algemeen stemrecht, en een aantal arbeiders liet inzien dat ook zij zich konden beroepen op de nieuwe grondwettelijke vrijheden.

In 1848-1849 ging een nog krachtiger liberaal-democratische revolutiegolf over Europa, die de kleine en intellectuele burgerij aansprak en in haar schoot socialistische kernen deed ontstaan. Ze wekte jongeren op om te ijveren voor de *volkstaal* tegenover de taal van de elite, en gaf een bredere inhoud aan de Vlaamse beweging. In de volgende decennia ontstond een arbeidersbeweging die was verbonden met de kleinburgerlijk-democratische stroming, en in Gent en Antwerpen ook met de Vlaamse beweging.

Van de Belgische revolutie tot de Commune (1830-1871)

Tussen de Europese revolutiegolven van 1830 en 1848

Deze periode werd kenmerkt door twee verschillende, elkaar nauwelijks rakende stromingen: patriottische letterkundigen en rederijkers enerzijds, en republikeinse arbeiders en bourgeois anderzijds.

Door een onderzoek van de Belgische literatuur in de jaren 1830-1840 stelde de Duitse sociologe Sieglinde Tömmel een merkelijk verschil vast tussen de Nederlandstalige werken, waarin een godsdienstig-conservatieve strekking overwoog, en de Franstalige waarin liberale of zelfs socialistische tendensen naar voor kwamen. Tömmel onderzocht het werk van vier Nederlandstalige auteurs: Jan-Frans Willems, Karel Ledeganck, Prudens Van Duyse en Hendrik Conscience. Aan Franstalige kant bestudeerde ze onder meer Adolphe Mathieu, Charles Potvin, Victor Joly, Prosper Noyer en Felix Bogaerts. Ook André Van Hasselt en Théodore Weustenraad, allebei afkomstig uit Maastricht, publiceerden in het Frans. Ze hanteerden ook wel het Nederlands, maar Weustenraad was in 1827 overgestapt op het Frans, uit oppositie tegen het regime van Willem I.